

Przemysław Waingertner (UNIwersytet Łódzki)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8127-5820>

Nowe źródło do dziejów polskich organizacji młodzieżowych w pierwszej połowie XX wieku – Pamiętniki Tomasza Piskorskiego (1898–1940)¹

DOI:10.25951/4418

STRESZCZENIE

Tomasz Piskorski był jedną z najważniejszych postaci, które kształtowały polski ruch młodzieżowy w pierwszej połowie XX w. Pod zaborami należał do czołowych postaci Organizacji Młodzieży Narodowej, Związku Młodzieży Polskiej „Zet” i polskiego skautingu. W Drugiej Rzeczypospolitej działał w ruchu studenckim jako jeden z liderów „Zetu” akademickiego i Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej. Należał do inicjatorów utworzenia Związku Seniorów Organizacji Młodzieży Narodowej (później – Związek Seniorów Organizacji Młodzieży Narodowej i Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej). Znalazł się w gronie przywódców Związku Harcerstwa Polskiego. Był także kronikarzem dziejów ruchu zetowego i polskiego harcerstwa. Po wybuchu II wojny światowej brał udział w kampanii wrześniowej. Wzięty do niewoli przez Sowieców, został osadzony w obozie w Starobielsku i zamordowany w kwietniu 1940 r. Od 1915 r. Tomasz Piskorski prowadził pamiętniki stanowiące relację z jego działalności w polskim ruchu studenckim, skautingu i harcerstwie. W trakcie powstania warszawskiego ich większa część została zniszczona. Ocalone zapiski (około 3700 stron rękopisu) zostały odnalezione dopiero kilka lat temu przez potomków Piskorskiego. Obecnie są przygotowywane do opublikowania przez wnuka Piskorskiego, Tomasza Chlebowskiego, który ich oryginały przekazał Archiwum Akt Nowych.

¹ Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Szlakami Polski Niepodległej” w latach 2018–2023 nr projektu 01SPN 17 0020 18. Kwota finansowania 751 222 zł.

SŁOWA KLUCZOWE: historia Polski w XX w., polskie organizacje młodzieżowe, Tomasz Piskorski (1898–1940).

SUMMARY

A new source for the history of Polish youth organizations in the first half of the 20th century – “Diaries” of Tomasz Piskorski (1898–1940)

Tomasz Piskorski was one of the most important people who shaped the Polish youth movement in the early 20th century. During the time of the Partitions of Poland, he was one of the leading figures in the National Youth Organization, the Polish Youth Union “Zet” and scouting. In the Second Polish Republic he worked in the student movement as one of the leaders of the academic “Zet” and the Union of Polish Democratic Youth. He was one of the initiators of the creation of the Association of Seniors of the National Youth Organization (later – the Association of Seniors of the National Youth Organization and the Union of Polish Democratic Youth). He was among the leaders of the Polish Scouting Association. He was also a chronicler of the history of the “Zet” and scouting. After the outbreak of WW II, he participated in the September campaign. He was taken prisoner by the Soviets, was imprisoned in the camp in Starobielsk and murdered in April 1940. Piskorski had kept diaries since 1915, which gave an account on his activities in the Polish student movement and scouting. During the Warsaw Uprising, most of them got destroyed. The surviving records (approximately 3700 manuscript pages) were found only a few years ago by Piskorski’s descendants. They are currently being prepared for publication by Piskorski’s grandson, Tomasz Chlebowski, who donated the originals to the Archiwum Akt Nowych.

KEYWORDS: History of Poland in the 20th century, Polish youth organizations, Tomasz Piskorski (1898–1940).

Intencją autora niniejszego artykułu jest zasygnalizowanie bliskiego pojawienia się w obiegu naukowym – w postaci wydawnictwa źródłowego, opracowanego zgodnie z wymogami warsztatu naukowego historyka – niezwykle cennego źródła do dziejów Polski w pierwszej połowie XX stulecia, jakim są bardzo obszerne *Pamiętniki* Tomasza Piskorskiego.

Ich autor był niewątpliwie jedną z najważniejszych postaci, które kształtowały wizerunek ideowy, struktury organizacyjne i działalność formacyjną, polityczną, społeczną, samokształceniową oraz proces angażowania się w życie publiczne polskiej młodzieży w pierwszej połowie XX w. Urodził się 21 grudnia 1898 r. w rodzinie Wacława i Kazimierzy z Maciejewskich w Warszawie. Tam też kształcił się w Gimnazjum generała Pawła Chrzanowskiego (późniejsze Gimnazjum im.

Jana Zamoyskiego), a następnie w Gimnazjum Rocha Kowalskiego. Już jako gimnazjalista został przyjęty do nielegalnych młodzieżowych związków – Organizacji Młodzieży Narodowej (OMN) i organizacji „Pet” („Przyszłość”), kierowanych i koordynowanych przez ściśle zakonspirowany Związek Młodzieży Polskiej „Zet” (ZMP), w którego elitarnych szeregach również później się znalazł. Celem tych organizacji było krzewienie postaw patriotycznych, pokojowa i zbrojna (w sprzyjającej sytuacji międzynarodowej) walka o niepodległą Rzeczpospolitą – zjednoczoną z ziem 3 zaborów, demokratyczną, realizującą ideał społecznej sprawiedliwości, tolerancyjną narodowościowo i religijnie – oraz praca samokształceniowa i oświatowa.

W 1911 r. Tomasz Piskorski wstąpił do drużyny skautowej (noszącej później nazwę 2. Warszawskiej Drużyny im. Tadeusza Rejtana). Od tego momentu działalność w polskim skautingu, a później w harcerstwie miała stać się jednym z wiodących, najważniejszych wątków w jego życiu. Propagował koncepcję połączenia w polskim ruchu skautowym wątków patriotycznych i wychowawczych z oświatowymi i samokształceniowymi. Opowiadał się także za programowym werbowaniem do skautingu, a następnie polskiego ruchu harcerskiego dzieci z ubogich rodzin robotniczych, m.in. w celu ich edukowania, ale także kształtowania pożądanых postaw etycznych i patriotycznych oraz wyrabiania samodzielności i zaradności. Już jako instruktor harcerski wziął udział w początkach listopada 1918 r. w zjeździe zjednoczeniowym polskich organizacji skautowych, którego efektem było powstanie Związku Harcerstwa Polskiego (ZHP).

Dwa lata wcześniej Piskorski wstąpił do tajnej Polskiej Organizacji Wojskowej (POW), awansując na stanowisko komendanta dzielnicowego w Warszawie. Za działalność patriotyczną i niepodległościową był w latach I wojny światowej zatrzymywany i więziony przez okupacyjne władze niemieckie. W listopadzie 1918 r. brał udział w akcji rozbrajania załogi miejscowego niemieckiego garnizonu w Warszawie.

Po odzyskaniu niepodległości Tomasz Piskorski nadal udzielał się w ruchu zetowym, którego poczynania koordynował tajny Związek Patriotyczny i „Zet” akademicki². Należał – oprócz Witolda Czerwińskiego, Zofii Dłużewskiej-

² W Drugiej Rzeczypospolitej w ruchu zetowym, koordynowanym do 1918 r. przez Związek Młodzieży Polskiej „Zet” (dalej: ZMP), nastąpił podział. Patronat nad jego jawnymi organizacjami politycznymi, społecznymi, kulturalno-oświatowymi i spółdzielczymi w „dorosłym” społeczeństwie, zrzeszającymi starszych uczestników ruchu – np. Towarzystwem Straży Kresowej, Związkiem Obrony Kresów Zachodnich, Centralnym Związkiem Młodzieży Wiejskiej, Związkiem Naprawy Rzeczypospolitej, czy Generalną Federacją Pracy – przejął tajny Związek Patriotyczny. Analogiczną pozycję w stosunku do legalnych

-Kańskiej, Alicji Dorabalskiej, Kazimierza Stańczykowskiego, Edmunda Straucha czy Wacława Szuriga – do najwybitniejszych działaczy młodzieżowego, studenckiego nurtu ruchu zetowego. W pierwszej połowie lat dwudziestych jako przedstawiciel OMN (wraz z m.in. Januszem Rakowskim i Witoldem Wyszyńskim) zasiadał w Centralnym Komitecie Akademickim (Związku Polskiej Młodzieży Akademickiej). Z kolei po przewrocie majowym znalazł się w gronie liderów propiłsudczykowskiego Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej (ZPMD). Redagował też organy centralne ZPMD, którymi w latach 1927–1928 była warszawska „Myśl Akademicka”, a na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych – „Brzask”. Należał do inicjatorów powołania do życia w 1926 r. Związku Seniorów Organizacji Młodzieży Narodowej – ZS OMN (rok później organizacja zmieniła nazwę na Związek Seniorów Organizacji Młodzieży Narodowej i Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej). Znalazł się też w jej pierwszym tymczasowym zarządzie.

Równocześnie wchodził nieprzerwanie w skład środowiska liderującego ZHP – jako hufcowy, zastępca komendanta Chorągwi Warszawskiej Męskiej, komendant tejeż Chorągwi i pełniący obowiązki Naczelnika Harcerzy (tę ostatnią zaszczytną funkcję sprawował dwukrotnie: na przełomie lat 1933 i 1934 oraz 1936 i 1937). Współorganizował krajowe i międzynarodowe zloty skautowe.

W okresie walk o niepodległość i granice Rzeczypospolitej Tomasz Piskorski brał udział najpierw w wojnie polsko-sowieckiej w latach 1919–1920 (zaciągnął się do 1. Pułku Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego, uczestniczył w wyprawie wileńskiej, służył w wywiadzie 2. Dywizji Piechoty Legionów, Grupie Operacyjnej generała Lucjana Żeligowskiego oraz w dowództwie 4. Armii), a następnie w 1921 r. w III powstaniu śląskim. Podjął studia prawnicze na Wydziale Nauk Politycznych i Społecznych Wolnej Wszechnicy Polskiej (WWP). Został też jej pracownikiem i przewodniczącym Towarzystwa Przyjaciół WWP, którego był zresztą współzałożycielem. Działał w Lidze Morskiej i Kolonialnej oraz na rzecz środowisk polonijnych (zwłaszcza skupisk młodzieży polskiej poza granicami kraju). W 1938 r.

organizacji studenckich i uczniowskich ruchu zetowego – OMN, a później także Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej czy „Petu” – zajmował zakonspirowany „Zet” akademicki. Warto dodać, że II wojna światowa i utrata przez Polskę niepodległości otworzyły w dziejach ruchu zetowego kolejny rozdział walki o odbudowę państwa, tajnej działalności samokształceniowej oraz udziału w konspiracyjnym ruchu oświatowym. Wielu zetowców zaangażowało się w prace administracyjne i oświatowe Polskiego Państwa Podziemnego, weszło w skład Armii Krajowej i innych konspiracji, m.in. Organizacji Orła Białego, Związku Odbudowy Rzeczypospolitej, Chłopskiej Organizacji Wolności „Raclawice” oraz Związku Syndykalistów Polskich. Na uchodźstwie środowisko zetowe skupiło się w Londynie w Zespole Piłsudczyków, a po zakończeniu wojny – w Lidze Niepodległości Polski.

organizował Wydział Rzemiosła w Ministerstwie Przemysłu i Handlu. We wrześniu 1939 r. zgłosił się ochotniczo do wojska i brał udział w kampanii wrześniowej. Wzięty do niewoli przez Sowieców, został osadzony w obozie w Starobielsku i zamordowany w kwietniu 1940 r. przez NKWD w Charkowie, dzieląc m.in. los wielu oficerów Wojska Polskiego i policjantów – ofiar tzw. zbrodni katyńskiej. Jego symboliczny grób znajduje się na Starych Powązkach w Warszawie³.

Bohater niniejszego tekstu był nie tylko jednym z organizatorów, liderów i czołowych działaczy licznych polskich organizacji młodzieżowych w okresie zaborów, I wojny światowej i w latach Drugiej Rzeczypospolitej, lecz także ich kronikarzem i historykiem, autorem, współautorem, jak również redaktorem licznych opracowań odnoszących się do dziejów i składu osobowego ruchu zetowego⁴ oraz publikacji prezentujących historię i działalność polskiego harcerstwa⁵.

Swą życiową pasję dziejopisa Tomasz Piskorski realizował też, dokumentując skrupulatnie niemal przez całe życie na łamach sumiennie prowadzonych dzienników losy własne, rodziny, przyjaciół i współpracowników oraz środowisk, w których przyszło mu działać. Spisywanie wspomnień zaczął już w wieku 9 lat. Początkowo zapiski te miały charakter nieregularny, aby w 1915 r. przybrać kształt uzupełnianych codziennie nowymi wpisami dzienników-zeszytów (sam określał je jednak konsekwentnie – choć niezgodnie z przyjętą powszechnie dla

³ Więcej o T. Piskorskim m.in. w: W. Błazejewski, *Piskorski Tomasz Henryk*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 26. Wrocław–Warszawa 1981, s. 561–563; *Harcerski słownik biograficzny*, t. 3, red. J. Wojtycza, Warszawa 2012, s. 157–160; P. Waingertner, *Konspiracja trzech pokoleń. Związek Młodzieży Polskiej „Zet” i ruch zetowy (1886–1996)*, Łódź 2017; wyd. 2 Łódź 2018, s. 12, 151, 153–155, 158, 258, 324, 541, 550, 560, 566, 569; tenże, *Ruch zetowy w Drugiej Rzeczypospolitej. Studium myśli politycznej*, Łódź 2006, s. 65, 68–69, 74, 326–327, 417, 438, 456, 475, 477; T.W. Nowacki, *Szkic do dziejów Zetu*, w: *Zet w walce o niepodległość i budowę państwa. Szkice i wspomnienia*, red. T.W. Nowacki, Warszawa 1996, s. 182–183; T. Katelbach, *Spowiedź pokolenia*, oprac. S. Cenckiewicz, Gdańsk 2001, s. 98; J. Rakowski J., *Zetowcy i piłsudczycy (dok.)*, „Zeszyty Historyczne” [Paryż] 1981, z. 56, s. 35; F. Sadurski, *Ze wspomnień lubelskich*, w: *Zet w walce*, s. 479–482.

⁴ Zob. np.: T. Piskorski, *Sprawozdanie Zarządu Głównego Związku Seniorów OMN i ZPMD Szkół Wyższych 1926–1934*, Warszawa 1934; tenże, *Wykaz poległych i zmarłych uczestników ruchu niepodległościowego Młodzieży Narodowej (członków Związku Młodzieży Narodowej „Zet”), Organizacji „Przyszłość-Pet” i innych stopni organizacyjnych w okresie lat 1866–1936*, Warszawa 1936; tenże, *Wspomnienie pośmiertne o Kazimierzu Stańczykowskim (1901–1937)*, Warszawa 1937; *W pięćdziesiątą rocznicę powstania „Zetu”. Sprawozdanie ze Zjazdu Uczestników Ruchu Niepodległościowego Związku Młodzieży Polskiej („Młodzieży Narodowej”) 28 i 29 IX 1936 w Warszawie*, oprac. T. Piskorski, Warszawa 1937.

⁵ Zob. m.in.: T. Piskorski, *XV-lecie Starszego Harcerstwa*, Katowice 1936; *Polacy na Dżembori. Wspomnienia z Międzynarodowego Zlotu Skautowego w Arrowe Parku pod Birkenhead Anglia 1929 r.*, red. T. Piskorski i in., Warszawa 1931.

tego rodzaju twórczości klasyfikacją – mianem „pamiętników”). Traktował przy tym swoje notatki jako gorący, „surowy” zapis swego życia prywatnego i działalności publicznej, nieprzeznaczony tymczasem do publikacji. Nosił się jednak z zamiarem wydania pamiętników w przyszłości – gdy osiągnąć miał podeszły wiek – jako możliwie najpełniejszej relacji z życia, a zarazem jego formalnego podsumowania, o czym wspominał zresztą na ich kartach⁶.

Założenie autora dzienników – wierność faktom, pełna szczerość w zdawaniu sprawy z własnych przemyśleń i motywacji oraz poczynań (zarówno w sferze prywatnej, jak i publicznej) – sprawiło, że codzienne zapiski stały się dla Tomasza Piskorskiego rodzajem bezkompromisowo uczciwej spowiedzi, a rozrastająca się relacja – świadkiem życiowych wzlotów i upadków, sukcesów i porażek, a przy tym zalet i wad jej autora (co za tym idzie także swoistą rękojmnią, pomagającą mierzyć się ze słabościami charakteru)⁷.

Dokładność i rzetelność również cechują wspomnienia Tomasza Piskorskiego, zawierające charakterystyki osób i opisy miejsc, wreszcie opowieści o wydarzeniach, w jakich uczestniczył bądź których sam był inicjatorem. Skrupulatności tej był wierny, zdając sobie wagę ze znaczenia swych pamiętników – po ich upublicznieniu – jako cennego źródła historycznego dla badaczy dziejów Polski, ruchów młodzieżowych i losów poszczególnych postaci, odgrywających istotną rolę w ważnych zdarzeniach i procesach zachodzących na ziemiach polskich przed i w trakcie I wojny światowej oraz w odrodzonym po jej zakończeniu państwie polskim⁸.

Pamiętniki Tomasza Piskorskiego, po jego wyruszeniu na front we wrześniu 1939 r., zabezpieczyła i przechowywała jego żona Maria (z domu Podgórska) w ich mieszkaniu przy ul. Nowy Zjazd 3 w Warszawie. Jednak po wybuchu powstania warszawskiego, 3 sierpnia 1944 r., kiedy wraz z córkami Anną i Katarzyną przebywała u rodziców, zamieszkujących przy ul. Powsińskiej, Niemcy wtargnęli

⁶ O planach opublikowania pamiętników świadczą zawarte w nich uwagi T. Piskorskiego. Konstatawał on: „W przyszłości, u schyłku mojego życia, przed oddaniem »pamiętników« do druku dokładnie wtedy je przejrzę, uzgodnię różne niedokładności i poprawię”; T. Piskorski, *Pamiętniki*, wstęp, red. i oprac. T. Chlebowski, t. 1, s. 4 (tekst nieopublikowany w posiadaniu autora artykułu, paginacja T. Chlebowskiego).

⁷ Tę swoistą rolę, odgrywaną przez pamiętniki w jego życiu, tak wspominał sam T. Piskorski: „Świadomość tego, że to, co robię, będę musiał opisać, chroni mnie przed postępkami ujemnym, jest to wtedy jakby przestroga: kłamać ci nie wolno w pamiętniku, a więc będziesz się musiał przyznać do swej miernoty”; tamże.

⁸ W pamiętnikach T. Piskorski stwierdzał: „Specjalną uwagę zwracam m.in. na takie rzeczy, jak nazwy, nazwiska, a nawet i adresy. Te szczegóły przydać mnie się mogą samemu, jak i późniejszym badaczom, którzy w mych opisach znajdą niejedną wiadomość im potrzebną”; tamże, s. 5.

do domów przy Nowym Zjeździe, demolując mieszkania, a dobytek mieszkańców wyrzucając przez okna. Dopełniając dzieła zniszczenia, podpalili też część budynków oraz wyrzucone z domów sprzęty, ubrania, książki i dokumenty. Te usiłowali później gasić mieszkańcy i świadkowie wydarzenia, przyczyniając się również do ocalenia części pisarskiej spuścizny Piskorskiego (dom, w którym przed wojną mieszkali Piskorscy, uległ jednak całkowitemu zniszczeniu).

Najprawdopodobniej Marii Piskorskiej, powiadomionej o losie domu i rodzinnego dobytku, udało się – pomimo walk, które ogarnęły miasto – dotrzeć na Nowy Zjazd. Następnie przeniosła ocaloną z pożogi część pamiątek męża do domu rodziców i ukryła na strychu. Jednak i ten dom w trakcie walk powstańczych został trafiony podczas ostrzału niemieckiej artylerii. Pocisk rozbił część dachu – jak się później okazało – nie niszcząc, szczęśliwym trafem, złożonych na strychu zeszytów z zapiskami Tomasza. Tymczasem najprawdopodobniej jeszcze na początku września Maria z córkami i rodzicami schronili się w Konstancinie. Ojciec Marii, Przemysław, powrócił do domu przy ul. Powsińskiej prawdopodobnie już w styczniu 1945 r., a kobiety zamieszkały w Zabrzcu na Śląsku.

Powróciły do Warszawy w 1948 r. Jednak Marii Piskorskiej nie udało się uzyskać od nowych władz administracyjnych miasta decyzji o odzyskaniu domu, w którym zamieszkiwała wraz z rodzicami, a który został po wojnie zajęty zarówno przez tzw. kwaterunkowych, jak i „dzikich” lokatorów. Ostatecznie rodzinie Tomasza Piskorskiego udało się uzyskać jedynie zgodę na zamieszkanie w jednym z pokoi na pierwszym piętrze.

Katarzyna Piskorska – przewodniczka harcerska, artystka, rzeźbiarka i medalierka, która odziedziczyła dom w 1980 r., po śmierci matki, zapewne nie wiedziała o zachowaniu się części pamiątek ojca, mimo że przeprowadziła na przełomie wieków gruntowny remont dachu, pod którym na strychu zabezpieczona została memuarystyczna spuścizna jej ojca – sama zginęła w katastrofie smoleńskiej w 2010 r. w drodze na obchody siedemdziesiątej rocznicy zbrodni katyńskiej. Spadkobiercy Katarzyny – dzieci jej starszej siostry Anny, czyli Tomasz Chlebowski i jego siostra Weronika Chlebowska-Dziadosz – również nie mieli tej wiedzy. W 2015 r. rodzinny dom otrzymała ostatecznie córka Tomasza Chlebowskiego, Joanna Rutkowska, która przeprowadziła gruntowny remont. To właśnie w jego trakcie została odnaleziona złożona swego czasu na strychu przez jej prababcie Marię część pamiątek Tomasza Piskorskiego, która ocalała z pożogi w okresie powstania warszawskiego⁹.

⁹ Historię zabezpieczenia spisanych wspomnień T. Piskorskiego w latach okupacji niemieckiej w czasie II wojny światowej, uratowania ich części w okresie powstania warszawskiego,

Na spuściznę tę składa się 140 zeszytów, liczących łącznie około 3700 stron rękopisu. Stanowią one około jedną trzecią spośród całości – ostatni z zachowanych zeszytów, z końca maja 1939 r., nosi numer 403. Pierwsze 6 zeszytów wypełnionych zostało przez Piskorskiego wstępem i notatkami mającymi charakter wspomnień z dzieciństwa i wczesnej młodości, które miały uzupełniać późniejsze, systematyczne wpisy. Spośród regularnie już prowadzonych zeszytów-dzienników jeden był wypełniany wpisami średnio z około 3 tygodni. W ciągu roku dawało to imponującą liczbą 17 zeszytów rocznie zapisanych codziennymi i – co należy podkreślić – stosunkowo obszernymi, szczegółowymi notatkami.

Możemy tylko przypuszczać, że zwyczajowi sporządzania codziennych notatek Tomasz Piskorski pozostał wierny również w późniejszych miesiącach. Rzecz jasna udział w walkach kampanii wrześniowej, a później sowiecka niewola nie sprzyjały systematycznemu prowadzeniu dzienników. Najpierw frontowe obowiązki, przemarsze, udział w działaniach wojennych, a później – w niewoli sowieckiej – groźba odkrycia, skonfiskowania notatek przez funkcjonariuszy NKWD czy prozaiczne trudności w dostępie do papieru trudno uznać za okoliczności umożliwiające utrzymanie dyscypliny w uzupełnianiu diariusza.

Wpisy Tomasza Piskorskiego, zamieszczane (hipotetycznie) od września 1939 r. aż do jego tragicznej śmierci w kwietniu 1940 r. w Charkowie, nie były zapewne uzupełniane regularnie i nie miały tak obszernego charakteru, jak te z lat wcześniejszych. Jednak, znając bardzo emocjonalny, a zarazem poważny stosunek Piskorskiego do własnych pamiętników, trudno uznać, iż zaniechał zupełnie ich spisywania – zwłaszcza, że stał się świadkiem wyjątkowo dramatycznych i przełomowych dla Polski i Polaków wydarzeń.

Ocalone zeszyty z zapiskami Tomasza Piskorskiego zasadniczo odnoszą się chronologicznie do całego jego życia. Równocześnie jednak występują w tym źródle istotne luki, dzielące większe zespoły uratowanych od zniszczenia zeszytów. Najdłuższa z nich z nich obejmuje okres ponad 4 lat – od końca 1927 do kwietnia 1932 r., kiedy to zaszły wydarzenia i procesy istotne dla dziejów polskiego dwudziestolecia międzywojennego – m.in. umacnianie się ekipy sanacyjnej u władzy, wykształcanie się autorytarnego systemu sprawowania władzy przez Józefa Piłsudskiego, kolejne wybory parlamentarne w latach 1928 i 1930 oraz proces brzeski – a istotne zmiany zaszły również w życiu prywatnym Piskorskiego – np. ślub z Marią Podgóorską i narodziny pierwszego dziecka, córki Anny.

wreszcie odnalezienia po 60 latach od zakończenia wojny podają za T. Chlebowskim, autorem wstępu, opracowania i redakcji *Pamiętników*; tamże, s. 2–3.

Inne braki dotyczą: I wojny światowej i obejmują jej początek oraz pierwsze kilkanaście miesięcy konfliktu (zachowały się zeszyty z zapiskami od września 1915 do listopada 1918 r.); wojny polsko-sowieckiej, w której jak wcześniej wspomniano, walczył Piskorski (luka w notatkach od czerwca 1920 r. do kwietnia 1921 r.); dni i wydarzeń odnoszących się do tragicznej śmierci w zamachu pierwszego prezydenta Polski międzywojennej Gabriela Narutowicza; dramatycznych wydarzeń przewrotu majowego z 1926 r.; wreszcie – o czym była już mowa – ostatnich miesięcy pokoju w 1939 r., kampanii wrześniowej i okresu pobytu autora dzienników w niewoli sowieckiej (jeśli nawet kontynuował on w tym okresie spisywanie wspomnień, część notatek mogła zaginąć podczas działań frontowych; jeżeli przetrwały okres walk, zostały zapewne przejęte przez NKWD wraz z zapiskami z okresu niewoli sowieckiej).

Nie zachowały się również wpisy Tomasza Piskorskiego odnoszące się do ważnych chwil w jego życiu prywatnym, takich jak: poznanie i ostateczne rozstanie z jego pierwszą miłością Marią Sadowską; tragiczna śmierć matki, która zginęła pod kołami tramwaju; śmierć ojca Waława; wreszcie narodziny obu córek.

„Pamiętniki” – jak, raz jeszcze podkreślmy, określał je sam autor – Tomasza Piskorskiego, pomimo zasygnalizowanych luk i braków, są prawdziwą skarbnicą niezwykle cennych informacji dla historyka dziejów Polski w I połowie XX w., a szczególnie dla dziejopisów, zajmujących się historią polskich środowisk, organizacji i ruchów młodzieżowych z okresu sprzed wybuchu I wojny światowej, lat Wielkiej Wojny i czasów Drugiej Rzeczypospolitej. Źródło to wnosi wiele do wiedzy historycznej o strukturach, organizacji, działalności formacyjnej, samokształceniowej, oświatowej, politycznej i patriotycznej ruchu zetowego – ZMP „Zet”, „Petu”, OMN i ZPMD, a także polskiego skautingu i ZHP. Wzbogaca również wiedzę dziejopisów o składzie i poczynaniach POW oraz wydarzeniach politycznych (a niekiedy i ich kulisach), kluczowych dla dziejów Polski międzywojennej.

Memuarystyczna spuścizna Tomasza Piskorskiego jest obecnie przygotowywana do wydania przez jego wnuka – wspomnianego wcześniej Tomasza Chlebowskiego¹⁰. Opublikowany tekst będzie liczył w druku około 116 arkuszy

¹⁰ Tomasz Chlebowski – ur. 21 czerwca 1954 r. w Warszawie. Syn znanego historyka dziejów Polski i Polaków w latach II wojny światowej oraz publicysty Cezarego Chlebowskiego i Anny Piskorskiej-Chlebowskiej. Astronom, popularyzator nauki, przedsiębiorca, działacz opozycji demokratycznej w PRL. Doktor habilitowany i autor kilkudziesięciu prac naukowych z dziedziny astronomii. W przeszłości pracownik Centrum Astronomicznym im. Mikołaja Kopernika Polskiej Akademii Nauk, Uniwersytetu Warszawskiego (zastępca dyrektora Obserwatorium Astronomicznego Uniwersytetu Warszawskiego), Harvard-Smithsonian Center for Astrophysics w USA, JILA (wspólnego instytutu Uniwersytetu Kolora-

wydawniczych (blisko 1800 stron). Zapiski zostały opatrzone przez Chlebowskiego ponad 3 tysiącami przypisów, wstępem i epilogiem. Dołączony indeks nazwisk liczy również ponad 3 tysiące pozycji. Publikacja będzie również zawierała posłowie oraz drzewo genealogiczne rodziny Piskorskich. Tekst *Pamiętników* ma zachowywać standardy naukowego opracowania. Jedyne zmiany, jakie wprowadził Tomasz Chlebowski, są – jak deklaruje – zgodne z zaleceniami *Zasad wydawniczych obowiązujących w „Tekach Archiwalnych”*, opublikowanymi przez Archiwum Akt Nowych¹¹.

Publikacja będzie przy tym wzbogacona o zdjęcia dokumentujące życie i działalność Tomasza Piskorskiego, jakie znajdują się w dyspozycji jego potomka. Ogromna większość fotografii, uwieczniających autora *Pamiętników*, innych zdjęć rodzinnych i sytuacyjnych pochodzi przy tym z kolekcji samego Tomasza Chlebowskiego (która została stworzona również w wyniku darowizn lub możliwości skopiowania fotografii znajdujących się u innych członków rodziny). Z kolei opisy wielu miejsc czy wydarzeń zostały zilustrowane zdjęciami pochodzącymi m.in. z Narodowego Archiwum Cyfrowego. Przy opracowaniu wydania *Pamiętników* Chlebowski korzystał też z literatury naukowej przedmiotu¹². Warto równocze-

do w Boulder i National Institute of Standards and Technology) oraz Kitt Peak National Observatory w USA. W latach 1976–1981 współpracownik Komitetu Obrony Robotników, Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR” i Niezależnej Oficyny Wydawniczej oraz działacz Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego (NSZZ) „Solidarność”. Po wprowadzeniu stanu wojennego kontynuował działalność opozycyjną w podziemiu (w Regionalnej Komisji Wykonawczej NSZZ „Solidarność” Region Mazowsze i w „Tygodniku Mazowsze”). Od 1990 r. przedsiębiorca i menedżer z powodzeniem działający w polskiej branży informatycznej. Odznaczony m.in. Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski i odznaką honorową „Działacza opozycji antykomunistycznej lub osoby represjonowanej z powodów politycznych”.

¹¹ T. Chlebowski zamierza nadać opublikowanym dziennikom T. Piskorskiego tytuł *Z cwału w cwał... „Pamiętniki” Tomasza Piskorskiego*. W liście do autora niniejszego artykułu uzasadniał: „Wiem, że słowo »cwał« jest niewspółczesne, ale wydaje mi się, że – mimo że nie zachowało się w tekście dziadka – bardzo oddaje jego życie: był kawalerzystą, ciągle pędził (po kilka zebrań dziennie, jeżdżąc tramwajem lub biegając [...]). Te słowa kazał wygrawerować na wewnętrznych stronach obrączek ślubnych. Jego zamiłowanie do historii i podziw dla bohaterów powstania styczniowego – to wszystko jest w tych czterech słowach. Kolejne trzy kropki też są nawiązaniem do rwanej i przzerwanej narracji” Należy wyjaśnić, że pierwsze słowa tytułu to fragment pieśni śpiewanej przez powstańców styczniowych: „Z potrzeby w potrzebę i z cwału w cwał,/ Ze szańca na szaniec, i z wału na wał!/ To rozkosz, to rozkosz jedyna!/ Rycerska przyczyna, rycerski to tan!”

¹² T. Chlebowski korzystał m.in. z: W. Błazejewski, *Historia harcerstwa polskiego. Zarys ogólny*, Warszawa 1935; tenże, *Z dziejów harcerstwa polskiego (1910–1939)*, Warszawa 1985; W. Hausner, M. Wierzbicki, *Sto lat harcerstwa*, Warszawa 2015; *Zet w walce*; P. Waingert-

śnie zaznaczyć, że oryginały zeszytów-dzienników Tomasza Piskorskiego zostały przekazane przez Tomasza Chlebowskiego do zbiorów Archiwum Akt Nowych (AAN), które poddało je konserwacji, przekazując – zgodnie z umową – skany oryginalnego tekstu darczyńcy¹³.

Szerokie udostępnienie badaczom zeszytów-dzienników Tomasza Piskorskiego, złożonych w AAN, jak i zapowiedź ich upublicznienia – w postaci opublikowanych *Pamiętników* – stanowią z pewnością fakty warte odnotowania w naukowym obiegu informacji. Studia archiwalne nad źródłem przekazanym AAN, jak i lektura wydanych *Pamiętników* przyczynią się do uzupełnienia wiedzy historyków o dziejach Polski i Polaków w I połowie XX w. Podjęte nad nimi badania mogą stać się także inspiracją do nowych publikacji naukowych, powstania interesujących prac doktorskich i magisterskich oraz zainicjowania ciekawych debat nad wybranymi wątkami najnowszej historii Polski.

BIBLIOGRAFIA (BIBLIOGRAPHY)

Źródła

- Archiwum Akt Nowych, Archiwum Tomasza Piskorskiego, Tomasz Piskorski, „Pamiętniki”, sygn. 2/2865/0/-/1; sygn. 2/2865/0/-/2; sygn. 2/2865/0/-/3.
- Katelbach T., *Spowiedź pokolenia*, oprac. S. Cenckiewicz, Gdańsk 2001.
- Piskorski T., *Pamiętniki*, wstęp, red. i oprac. T. Chlebowski, t. 1–5 (tekst nieopublikowany w posiadaniu autora artykułu).
- Piskorski T., *Sprawozdanie Zarządu Głównego Związku Seniorów OMN i ZPMD Szkół Wyższych 1926–1934*, Warszawa 1934.
- Piskorski T., *Wspomnienie pośmiertne o Kazimierzu Stańczykowskim (1901–1937)*, Warszawa 1937.
- Piskorski T., *Wykaz poległych i zmarłych uczestników ruchu niepodległościowego Młodzieży Narodowej (członków Związku Młodzieży Narodowej „Zet”), Organizacji „Przyszłość-Peł” i innych stopni organizacyjnych w okresie lat 1866–1936*, Warszawa 1936.

ner, *Konspiracja trzech pokoleń*; L. Hass, *Związek Patriotyczny 1918–1926*, „Kwartalnik Historyczny” 1978, nr 4, s. 913–942; tenże, *Pomiędzy wiernością zasadom a pokusą władzy (postawy i zachowania inteligencji polskiej w latach 1926–1937)*, „Dzieje Najnowsze” 1985, nr 2, s. 75–150; K. Wais, *Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1918–1939. Studia z dziejów organizacji młodzieżowej w II RP*, Uniwersytet Rzeszowski, praca doktorska napisana pod kierunkiem A. Andrusiewicza, Rzeszów 2007; wreszcie prace samego T. Piskorskiego z lat Polski międzywojennej. T. Chlebowski wykorzystał także informacje pozyskane podczas studiów w Archiwum Akt Nowych (m.in. nad Archiwum Związku Harcerstwa Polskiego, lata 1913–1939) oraz Bibliotece i Archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie.

¹³ Archiwum Akt Nowych, Archiwum Tomasza Piskorskiego, Tomasz Piskorski, „Pamiętniki”, sygn. 2/2865/0/-/1; sygn. 2/2865/0/-/2; sygn. 2/2865/0/-/3.

- Piskorski T., *XV-lecie Starszego Harcerstwa*, Katowice 1936.
- Polacy na Dżembori. Wspomnienia z Międzynarodowego Zlotu Skautowego w Arrowe Parku pod Birkenhead Anglia 1929 r.*, red. T. Piskorski i in., Warszawa 1931.
- W pięćdziesiątą rocznicę powstania „Zetu”. Sprawozdanie ze Zjazdu Uczestników Ruchu Niepodległościowego Związku Młodzieży Polskiej („Młodzieży Narodowej”) 28 i 29 IX 1936 w Warszawie*, oprac. T. Piskorski, Warszawa 1937.

Literatura

- Błażejowski W., *Historia harcerstwa polskiego. Zarys ogólny*, Warszawa 1935.
- Błażejowski W., *Piskorski Tomasz Henryk*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 26. Wrocław–Warszawa 1981.
- Błażejowski W., *Z dziejów harcerstwa polskiego (1910–1939)*, Warszawa 1985.
- Harcerski słownik biograficzny*, t. 3, red. J. Wojtycza, Warszawa 2012.
- Hass L., *Pomiędzy wiernością zasadom a pokusą władzy (postawy i zachowania inteligencji polskiej w latach 1926–1937)*, „Dzieje Najnowsze” 1985, nr 2.
- Hass L., *Związek Patriotyczny 1918–1926*, „Kwartalnik Historyczny” 1978, nr 4.
- Hausner W., Wierzbicki M., *Sto lat harcerstwa*, Warszawa 2015.
- Nowacki T.W., *Szkic do dziejów Zetu*, w: *Zet w walce o niepodległość i budowę państwa. Szkice i wspomnienia*, red. T.W. Nowacki, Warszawa 1996.
- Rakowski J., *Zetowcy i pilsudczycy (dok.)*, „Zeszyty Historyczne” [Paryż] 1981, z. 56.
- Waingertner P., *Konspiracja trzech pokoleń. Związek Młodzieży Polskiej „Zet” i ruch zetowy (1886–1996)*, Łódź 2017; wyd. 2 Łódź 2018.
- Waingertner P., *Ruch zetowy w Drugiej Rzeczypospolitej. Studium myśli politycznej*, Łódź 2006.
- Zet w walce o niepodległość i budowę państwa. Szkice i wspomnienia*, red. T.W. Nowacki, Warszawa 1996.

O autorze:

Przemysław Waingertner – ur. 1969; profesor nauk humanistycznych, historyk, kierownik Katedry Historii Polski Najnowszej (Instytut Historii, Wydział Filozoficzno-Historyczny Uniwersytetu Łódzkiego), wiceprezes oddziału łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego i przewodniczący Komitetu Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Łodzi, badacz polskiej myśli politycznej i czynu zbrojnego oraz dziejów Łodzi i regionu w XX w., autor licznych monografii, artykułów naukowych i publikacji popularnonaukowych.

e-mail: wajn@op.pl